

Teresa Pàmies, exili i talent

En aquestes sessions de Balaguer sembla oportú parlar de producció escrita a la Noguera, la comarca que ens acull. Una referència als principals autors hauria blocat, però, la possibilitat de fer-ne cap anàlisi, perquè en el segle xx els escriptors balaguerins i de la comarca han estat una bona almosta. S'oferia una solució de compromís: presentar dos destacats balaguerins, ja consagrats, i a més a més ambdós exiliats durant llargs anys per raons polítiques. Els vaig conèixer en vida, per bé que no els vaig tractar assíduament. Són Josep Carner Ribalta i Teresa Pàmies.

Aquest era el primer propòsit esbossat. Aviat es feu palès que no podria fer prou atenció a tots dos autors, i per aquest motiu m'he limitat a un de sol, Teresa Pàmies, noguerenca, balaguerina, exiliada i prolífica en edicions.

Teresa Pàmies s'exilià el 1939, en el gran èxode, i va viure a Mèxic, París i Praga, va fer una breu estada a Barcelona el 1958, va tornar a París i, finalment, el darrer quart del segle xx, abans de la fi del període franquista, es va establir a Barcelona després d'obtenir el permís d'entrada definitiu. Fortament polititzada, com el seu pare, en Tomàs, tota la seva producció viu de la crònica personal i de l'experiència col·lectiva.

Faré una pinzellada de tres obres de Teresa Pàmies. Abans, però, situem el personatge. Teresa Pàmies i Bertran neix el 1919; per tant, en esclatar la Guerra Civil, té disset anys i, quan s'exilia, en té vint. S'installa a Barcelona als cinquanta-dos anys, el 1971.

És un personatge fort, fidel tothora a l'estricta doctrina comunista, ideari sotmès a les contradiccions temporals dels corrents dins el partit, com tants d'altres, amb fidelitat al leninisme i un desencís progressiu envers l'estalinisme. D'extrac-

ció popular, el nucli de la família era el pare, d'origen pagès i fadrístern sense terra, hortolà de primer, després transportista dins de Balaguer, i altres ocupacions en tots els períodes durant els quals no estava detingut; en segon terme, la mare, mestressa de casa amb tres fills i molt pocs recursos econòmics. El pare, en Tomàs, era una barreja d'individualisme anarquitant, que havia manifestat, ja des de 1914, una admiració per la Revolució Russa, sobretot per la consolidació dels soviets. A la Teresa, el doble pes de l'individualisme i l'ideari marxista la farà entrar ara i adés en conflictes interiors, perquè són realitats que teòricament haurien d'excloure's l'una de l'altra. Dotze volums de les quaranta obres seves són novel·les. A banda de l'obra en volums, cal tenir present la seva llarguíssima producció d'articles escrits i/o llegits davant el micròfon.

En el seu cas, la militància i la combativitat social havien començat als disset anys. Ella descriu que, en edat escolar, amb dotze anys i trenes, anava per les cases repartint fulls de propaganda sindicalista i una revisteta, *La Batalla*, del BOC (Bloc Obrer Camperol). A Balaguer, el seu pare tenia un historial de detencions i empresonaments que es va acabar amb l'arribada de la Segona República. Així i tot, els elements conservadors, àdhuc els republicans moderats que van regir l'Ajuntament entre el 1931 i el 1936, el tenien per un element incòmode.

La Teresa, ja a Barcelona, ingressa a les JSUC (Joventuts Socialistes Unificades de Catalunya), branca juvenil del PSUC (Partit Socialista Unificat de Catalunya). I, amb d'altres noies, per tal d'ajudar les esquerres, crea l'Aliança Nacional de la Dona Jove de Catalunya, nom que, tanmateix, li semblava folchitorrista.

La descripció de les activitats juvenils a Barcelona i l'àrea metropolitana durant la República, la guerra i l'inici de l'exili són narrades a *Quan érem capitans*, Premi Joan Estelrich 1974, la primera obra de referència, de la qual s'han fet moltes reedicions.

— *Quan érem capitans*

És la crònica de la seva primera militància, amb una narració rigorosament lineal. La primera part del llibre és l'entrada de la Teresa adolescent en la vida pública i les activitats de propaganda de què molt aviat es responsabilitza.

La segona part comença el 1936, quan tot just havia esclatat la guerra. Les moltes activitats de l'Aliança Nacional de la Dona Jove li donen l'oportunitat de viatjar constantment, de conèixer molts polítics i funcionaris, aquí i a l'estranger, des de persones pròximes a les presidències fins als mateixos presidents. Visita els Estats Units, en una ambaixada especial. És una època d'activitat frenètica. Les «dones joves» d'aquella Aliança feren molt en temps de guerra: ajut als combatents, ferits i refugiats; organització d'exposicions culturals i artesanals, d'espectacles i mítings; suport als equips de la Creu Roja i àdhuc als camperols. La cega convicció de l'autora era que guanyarien la guerra. Entre els polítics coneguts en

aquella edat juvenil evoca Anton Ovsienko, cònsol soviètic a Barcelona, que es feu popular i parlava una mica de català (afegeixo jo de la meua collita que es va saltar la meitat de les classes, pel que em va explicar el seu professor, Francesc Payarols).

Va fer la coneixença de Federica Montseny i de La Pasionaria; amb la primera i el president Lluís Companys, Teresa Pàmies va intervenir en el gran míting de 1937 a la Monumental. Tenia divuit anys. Aquell mateix any 1937, quan la guerra iniciava el tomb advers als republicans, s'iniciava la desfeta dels «seus» i també dels catalans nacionalistes, en aquell temps autoanomenats *separatistes*, els quals algú com Teresa Pàmies, internacionalista com era i fou sempre, tracta de passada. Declara obertament que a ella també «l'ha rebentat sempre el catalanisme anti-espanyol» i proclama: «Jo tenia una formació internacionalista», que va mantenir sempre.

El 1938 el descriu amb més pena que glòria: divisions internes, bombardeigs de Barcelona per mar i aire, lluites sagnants entre anarquistes i socialistes, la «lleua del biberó» i, malgrat tot, Teresa Pàmies posa com a model la vida cultural intensa de Barcelona.

El tercer bloc de la narració és el pas de la frontera, el 1939, que ella farà en camió; en aquestes darreres pàgines trobem una periodística intensitat narrativa que sobreix d'un nervi extraordinari, i ens trasllada l'angoixa de la fugida de tants milers de persones, el pas agònic (pel fred) de la frontera, aquells fugitius que, a frec d'aconseguir la tan desitjada llibertat, cauen sota les passades de l'aviació, el clam esgarrifós dels vells i dels malalts rebutjats a la frontera, el despectiu tracte dels soldats colonials francesos, el batibull tràgic del moment. Són moments de robusta força literària, els millors de tot el llibre, en una autora que sovint fa la impressió que ha lliurat els originals sense un toc final de vernís, sense l'aprest o l'acabat.

Aquesta obra marca també l'inici d'un llarg exili. Val a dir que l'edició, feta per Dopesa, segons el parer del seu fill Sergi, fou descurada.

La xarxa dels seus correligionaris a França li va facilitar el salt de l'Atlàntic. Arriba a la República Dominicana, on s'està poc temps —Trujillo era un mal paraigua— i, passant per Cuba, es trasllada a Mèxic. Hi estudia periodisme; sortosament, va tenir un professor excepcional, el polígraf Alfonso Reyes. Més tard, el 1947, la trobem a Praga, on residirà dotze anys. El pas d'Amèrica a Europa la fa passar per Belgrad i Praga. Aquest salt tan important representa per a la Teresa el retorn a Europa i un treball dels que a ella li importaven: periodisme d'idees, ara des de l'emissora de Praga. D'allí i de França sortien els programes de Radio España Independiente, coneguda com La Pirenaica.

Dels dotze anys d'estada a Praga en tenim la crònica *Testament a Praga*, edició de 1971, Premi Josep Pla, segon llibre de què dono constància.

— *Testament a Praga*

Escrit cap al final dels anys seixanta i publicat el 1971, és un doble dietari, el primer volum que dona a conèixer Teresa Pàmies a Catalunya. L'autora aprofita les memòries que el seu pare, en Tomàs, va deixar manuscrites a Praga —on aquest va romandre després que ella deixés la capital txeca i passés a París el 1958 fins al retorn a Catalunya— i que, obeint la petició paterna, mecanografià, afegint-hi els seus propis records. El resultat és un volum de dues-centes vint pàgines, amb textos alternats, ara d'en Tomàs, datats a Praga, ara de la Teresa, datats a París, en forma de carta. L'artifici, ben buscat, permet una gran elasticitat; hi caben les descripcions, els records, els perfils detallats de cada un dels dos personatges. La filla sovint esmena el contingut de les cartes del pare, sobretot en la precisió dels fets; el pare, des de Praga, comenta l'evolució del comunisme i, segons ell, la desviada aplicació que els buròcrates en fan: «Jo soc més comunista que els altres espanyols de Praga». Els darrers anys, el pare acceptà de l'Ajuntament de la capital txeca un lloc de jardiner dels preciosos parcs de la ciutat, una feina que va escollir ell, després d'haver rebutjat la feina de despatx que li oferien... Odiava els buròcrates, tot sigui dit. Passejant pels bells parcs de la ciutat és bo d'evocar l'humil i, alhora, orgullosa figura d'en Tomàs.

És un volum elaborat i treballat, en què s'ha aplicat la llima i el burí, en què el llenguatge, sempre directe, proper al lector, rep un tractament d'honor. Honor que ella fa al pare, perquè el llibre traspua el desig de l'autora d'explicar la figura d'en Tomàs. El pintoresc, excessiu personatge d'oficis variats, des d'hortolà fins a transportista, passant per empleat del ferrocarril, jugador i doner, és plàstic i imponent:

Us vou fer vell a l'exili. Vou sortir jove de Catalunya. Val més que a Balaguer us recordin jove, rondinaire, una mica fatxenda, incansable, ballador, cantaire, conquistador de vídues i casadetes amb pardals al cap; menjacapellans —i— guàrdies civils; cridaner, temerari, plantant cara a un escamot de tricorns un primer de maig a la plaça Mercadal, amb els braços oberts de bat a bat i cridant: «Tireu, si teniu [...]».

La crítica sempre ha considerat aquest llibre el millor de l'autora.

Teresa Pàmies, passats els cinquanta anys, torna a visitar Balaguer, especialment per veure la tomba de la mare. En resulta *Memòria dels morts*, finalista Premi Ramon Llull 1981.

— *Memòria dels morts*

Ens trobem davant un llibre molt personal, més que *Testament a Praga*. I ho és perquè té l'origen en el viatge que l'autora feu a Balaguer, quan s'installà a Barcelona i visità de nou la seva ciutat natal. Quan la Teresa anà a l'exili, el 1939, Bala-

guer tenia 6.000 habitants i en aquell moment (el 1971) n'hi troba 11.600 (actualment en té 17.000). A més a més, la ciutat s'havia desdoblada, ja començava a ser dues ciutats, partides pel riu. Se n'havia urbanitzat totalment la riba esquerra, que en els temps juvenils de la Teresa era dominada per l'arbreda, aquí dita *bultra*, i més enllà, per l'horta. Però per a la narradora això té poc interès vital; en tot cas, els records que té i que vol reviure els trobarà al Balaguer vell, a la riba dreta del Segre, als barris que avui (2017) constitueixen un document històric, un aiguafort amb el perfil de sempre, amb famílies de Balaguer, algunes de molt d'arrelament, però també havent sofert la constant substitució demogràfica i ètnica dels nuclis antics. Ella encara hi trobarà tresors.

Però situem-nos després de la visita al cementiri. Dos terços del llibre constitueixen una conversa amb la mare, entre la boira del novembre. La descriu davant del temple del Sant Crist, asseguda vora les ruïnes del Castell Formós dels comtes d'Urgell; la mare és un fantasma que la boira fa més espectral, i parla lentament prop de la seva filla, que la interpella.

La mare té la faldilla mullada i els peus també, descalços, perquè el remolí del riu, en morir, se li endugué les espadenyes.

La Teresa vol saber quina mena d'accident va ocórrer quan la mare, la Rosa, «el millor nom del calendari», collia quelcom a la part baixa de l'hort, fangosa.

La mare no li aclareix aquest punt, que turmentarà la filla durant tota la vida i que ningú no ha pogut explicar. Immediatament, la conversa, que és quasi un monòleg de la filla, en el qual intervé la mare amb frases curtes, se centra en la condició de la dona treballadora, sobretot la casolana, esclava dels fills, del marit, de les feines, que en vida de la mare eren feixugues, totes a cop de braç. «Ara tenim rentadores, mare, i planxes que s'escalfen l'aigua, i ventiladors, no cal ventar la flama del foc...». El monòleg esdevé més punyent, la Teresa marca el seu pensament, relliga l'esclavatge de la dona amb les campanyes de deslliurament. Parla de les amistats de la mare, hi dedica capítols, com també a tota la família, li explica què ha fet tots aquests anys, i es plany, tanmateix, de la mort, al riu, d'una mare jove.

La mare no sabia que el general Franco era mort. «Lo van matar, finalment?», demana la morta. Després la Teresa li parla del rei, Joan Carles, i que és ros, així com tots els seus fills i la reina grega. La mare s'estranya que la reina sigui rossa «perquè la gent del Circo Helénico que actuava al nostre poble cada festa major era fosca de pell i pèl». «Em va sorprendre l'interès de la mare per la xafardia relativa a la família reial, com si els morts també llegissin l'*Hola*», diu.

La descripció de les amigues de la mare, algunes de les quals visitarà més tard, és intensa, com repassada de color. Són vídues d'afusellats pel franquisme o represaliades, o ni tan sols això, però tenen totes un valor especial per a la Teresa. Més endavant, a la part final del llibre, confessarà que les visites a les contemporànies de la mare se les va inventar, tot i que es tracta de persones reals.

La part final del llibre està dedicada al recorregut de la ciutat, la visita a la casa deshabitada que fou la seva (actualment inexistent). Continua el contacte amb antigues amistats, i també la reflexió sobre el pas del temps i el desinterès dels joves pels centres d'atenció que somouen els vells, «com passa també amb els meus fills», dirà en un moment.

El llibre conté una càrrega emotiva, és un exercici de memòria adobada amb descripcions que són convincents en els casos de contacte real, el cementiri, les ruïnes, la visita, obligada de tot balaguerí, al Sant Crist. L'afany de dignificar la dona, tan humiliada, explotada, mantinguda en la ignorància en temps de la mare, és destacada per la Teresa, que, en la conversa amb la mare, s'adona, i li ho confessa, que ella, la filla, és més vella que la mare, que se l'escolta des de la plataforma de 1941.

Hi ha moments en què la mare, un fantasma sense rostre, apareix gairebé com una figura de novella vuitcentista del gènere gòtic. No es reivindica com la dona revoltada, no té ira ni fa retrets; és la filla que comenta a la mare els canvis de la civilització, de la vida familiar i civil, que ella, la mare, no va poder conèixer. És un diàleg fet quasi tot de monòlegs, que compara la situació de la dona a la postguerra immediata amb la de 1970, abocada al nostre present, que ella, la Teresa, viuria de ple fins a la mort, el 2012. La mare parla ben poc, fa alguna pregunta, sí, però desentesa de tota lluita, de tot sentiment. «Els morts només tenim memòria», dirà.

És la part més interessant del llibre. Després, les visites a amigues de la mare i a una amiga seva tenen part de veritat i part d'imaginació. Li serveixen per refermar la seva campanya per un capgirament total dels papers de la dona.

Es correspon amb la manera d'actuar, sempre directa i frontal, molt pròpia d'ella. La seva amiga la defineix: «Ets com ton pare, militar i tirar pel dret, estil anarco».

JOSEP VALLVERDÚ
Secció Filològica
Institut d'Estudis Catalans